

HEDI VIISMA

Kromaattinen kantele mahdollisuuksien pelikenttänä: käsikirja säveltäjille.

Lectio praecursoria

Hedi Viisman taiteellinen tohtorintutkinto tarkastettiin 9.3.2019 Sibelius-Akatemian Wegelius-salissa. Tohtorintutkinnon otsikko: ”Kromaattinen kantele mahdollisuuksien pelikenttänä: käsikirja säveltäjille”. Tarkastustilaisuuden valvojana oli MuT Päivi Järviö. Lausunnon taiteellisesta osuudesta luki lautakunnan puheenjohtaja MuT Kati Hämäläinen sekä lausunnot tutkielmasta FT Pekka Jalkanen ja MuT Eija Kankaanranta.

Taiteellisen tohtorintutkintoni aiheena on kromaattisen kanteleen soittotekniikan tutkiminen ja kehittäminen. Soittotekniikan kehittämiseen olen pyrkinyt laajentamalla soittoteknistä repertuaaria, sovittamalla ohjelmistoa sekä tilaamalla uusia teoksia säveltäjiltä. Tutkimukseni perustuu laajalti omaan keholliseen kokemukseeni ja tietooni. Johtopäätösteni sanallistaminen on ollut yksi keskeinen tavoite tässä tutkimuksessa. Syy tutkinnon suorittamiseen on ollut myös omien ja soittimen äärrirajojen kokeilu. Olen opetellut tutkinnon myötä soittamaan teoksia, joita en olisi koskaan opetellut, ellei opiskeluympäristö olisi tarjonnut siihen minulle aikaa, mahdollisuuksia sekä tarvetta.

Kanteleella on aina ollut iso rooli elämässäni. Suhde soittimeen ja soittamiseen on hyvin henkilökohtainen ja se on ollut jotain, mihin minua ei ole koskaan pakotettu. Perheeni ainoana muusikkona minua ei ole edes lapsena pakotettu harjoittelemaan. Kanteleen soittaminen ja siinä aina parempaan pyrkiminen on siis kunnunnut sisältäpäin. Koen myös hyvin voimakasta pakkoa todistaa soittimen arvo musiikkielämässä. Saan palkintoni uusista teoksista, joita soittimelle on sävelletty sekä jokaisesta uudesta sovituksesta, joka auttaa laajentamaan omaa soittoteknistä osaamistani ja soittimen ohjelmistoa. Minua motivoivat parhaiten asiat, joita ei ole kanteleella aikaisemmin soitettu sekä lukuisat uudentyypisiin ratkaisuihin liittyvät haasteet. Mikään ei saa minua raivokkaammin liikkeelle kuin epäily, että en pystyisi johonkin tai että jotain ei olisi mahdollista soittaa kanteleella. Otan haasteet innokkaana vastaan ja olen vahvasti sitä mieltä, että rajoitukset eivät ole soittimessa vaan soittajissa, itseni mukaan lukien. Tämän ei kuitenkaan pitäisi estää kurottamasta kohti tähtiä.

Kromaattisen kanteleen perussoittotekniikka, jota aloittelijat opiskelevat on ns. *nostonäppäily*. Siinä näppäillään sormella kieltä alhaalta ylöspäin tulevalla liikkeellä, jolloin sormi koukistuu. Soittimessa kielet asettuvat kahteen tasoon, jolloin diatoniset sävelet ovat ylempänä soittimen oikeassa reunassa ja laskeutuvat alas soittimen vasempaan reunaan, samalla kun kromaattiset sävelet ovat ylempänä soittimen vasemmassa reunassa ja laskeutuvat alas soittimen oikealle puolelle. Näin ollen suunnilleen soittimen keskikohdalla on kromaattinen sävelasteikko samalla tasolla. Konserttikanteleen ensisijainen soittotekniikka on *liukunäppäily*. Siinä sormi liukuu yhdeltä kieleltä ylös- tai alaspäin ja pysähtyy seuraavalle kielelle. Se on hyvin luonteva ja ergonominen tapa liikkua kieleltä seuraavalle.

Kromaattisen kanteleen ja konserttikanteleen perussoittotekniikat siis eroavat toisistaan todennäköisesti johtuen erilaisista kielten asettelusta soittimilla. Toki konserttikanteleessa käytetään joskus tarvittaessa myös nostonäppäilyä. Liukunäppäilyä käytetään kromaattisessa kanteleessa harvemmin, johtuen soittimen kromaattisuudesta. Siinä ei pysty liukumaan esimerkiksi fis-säveleltä e-sävelelle, koska välissä on f-sävel. Kun aloitin maisterinopinnot Sibelius-Akatemiassa vuonna 2000, huomasin vuosien mittaan, että liukunäppäilystä tuli tärkeä osa omaa soittotekniikkaani aina kun mahdollista. Esimerkiksi käytin sitä f-säveleltä e-sävelelle siirtyessä. Liukunäppäilyä käyttäessä pystyy soittamaan huomattavasti nopeammin verrattuna nostonäppäilyyn. Huomasin kuitenkin vasta hiljattain, että jossain vaiheessa olin lopettanut liikkumisen yhdestä soittotekniikasta toiseen. Kahden tekniikan välimaastosta oli tullut minun perustekniikkani. Pitkän pohdinnan jälkeen olen päättänyt nimetä sen *lyöntinäppäilyksi*. Sormen liike-energia lähtee ilmasta kieltä kohti ja lyönnin voimakkuudella sekä nopeudella säädetään kielen värähtelyn vaihtelut. Lyönnin suuntana on vinosti kieltä kohti hieman koukussa olevalla sormella ylhäältä alaspäin tähtäävä sormen liike. Sormen fyysisen liikkeen minimointi ja sormen kosketuksen kontrollointi edellä mainitulla tavalla mahdollistavat vieläkin nopeamman soittotavan. Soitan teille seuraavaksi Isaac Albenizin *Asturias-sarjasta* osan ”Leyenda”, eli Legenda.

Musiikkiesitys

Isaac Albeniz (1860–1909) ”Leyenda” sarjasta *Asturias* (1890)

Hedi Viisma, kromaattinen kantele

Kromaattinen kantele on kehitetty vuonna 1953. Sen kehitti valgamaalainen Väinö Maala, Etelä-Virosta. Ensimmäinen kromaattisen kanteleen soittaja ja opettaja oli minun ensimmäinen opettajani Els Roode. Miten lähestyä soitinta, jota ei ole aiemmin ollut olemassa? Soitinta, jolla ei ole ollut opettajia, ohjelmistoa, oppikirjoista puhumattakaan. Els Roode lähti etsimään muille soittimille kirjoitettua repertuaaria, jota pystyisi soittamaan uudella soittimella. Monet hänen oppilaistaan,

minä mukaan lukien, ovat kasvaneet soittamalla esimerkiksi 1800-luvun säveltäjä, pedagogi ja pianisti Carl Czernyn pianonsoiton opiskeluun tarkoitettua etydikirjaa. Soittimelle sovittaminen ja uuden ohjelmiston löytäminen kuuluvat edelleen kromaattisen kanteleen opettajien perusosaamiseen. Mistä kukin lähtee sopivaa ohjelmistoa etsimään, perustuu jokaisen opettajan omiin musiikkimieltymyksiin. Pidän kovasti impressionistisesta kuvataiteesta sekä impressionistisista säveltäjistä Claude Debussystä ja Maurice Ravelista. Kanteleen erityisen pitkä sointi tarjoaa erinomaisia mahdollisuuksia sointivärien sekoittamiseen ja harmonioiden vaihdoksien pehmentämiseen. Samalla tavalla impressionistisessa kuvataiteessa ei ole selviä rajoja värien vaihtumisen välillä, vaan värit ovat sulautuneet toisiinsa. Lähdin sovittamaan Claude Debussyn pianosarjaa, jonka nimi on *Suite bergamasque*. Olen kirjallisessa työssäni kirjoittanut sen sovittamisesta kanteleelle esimerkkinä säveltäjille siitä, mitkä asiat ovat helposti tai toisaalta hankalasti toteutettavissa kromaattisella kanteleella. Seuraavaksi soitankin teille tästä sarjasta osan Prelude.

Musiikkiesitys

Claude Debussy (1862–1918) Prelude sarjasta *Suite bergamasque* (1890–1905)
Hedi Viisma, kromaattinen kantele

Kanteleen ääni ei ole kovin voimakas. Dynaamisia ja äänenvärin vaihteluita löytyy soittimesta kuitenkin runsaasti. Skaalan hiljaisempaan päähän voidaan kanteleella edetä melkein loputtomiin, jopa niin pitkälle, että ei voi enää olla varma, soiko kantele ollenkaan vai soiko se vain omassa päässä. Herkän dynaamisten mahdollisuuksiensa puolesta kantele soveltuu hyvin myös polyfonisen musiikin soittamiseen. Mahdollisuus värittää jokainen ääni omalla tavallaan tarjoaa moniäänisen tekstuurin toteuttamiseen erinomaiset lähtökohdat. Ja juuri polyfonisen tekstuurin soittaminen monipuolistaa ja kehittää soittajan sammutustekniikkaa. J. S. Bachin sekä G. F. Händelin musiikki on ollut osa ohjelmistoani aivan soittamiseni alusta saakka. Bachin kaksiaäniset inventiot tai Händelin menuetit soveltuvat hienosti joskus jopa perustason soittajille. Bachin *Goldberg*-muunnelmat, teema ja 30 variaatiota, voidaan laskea säveltäjän yhdeksi merkkiteokseksi. Teos on soittoteknisesti hyvin haastava vaikkakin samalla musiikillisesti erittäin palkitseva. Teoksen kaikki variaatiot kanteleella toteutettuna eivät ole välttämättä ihanteellisia versioita originaalista, mutta pidän niitä oleellisena osana tätä tutkimusmatkaa. Näen teoksen sovittamisen arvon siinä, että kun pyrkii ottamaan haltuun kappaleen esittämiseen tarvittavan teknisen taituruuden, voi tällaista kokemusta ja teknistä hallintaa soveltaa tulevaisuudessa kanteleelle sävelletyssä musiikissa. Halusin opetella ja soittaa koko teoksen myös siitä syystä, ettei kanteleelle kerta kaikkiaan ole vielä sävelletty tunnin mittaista sooloteosta. Jo tämä sellaisenaan on haaste, joka jokaisen ammattisoittajan on kohdattava. Keskittymisen vaatimukset ja fyysinen jaksaminen tällaisessa teoksessa ovat

aivan eri tasolla kuin vaikka kolmen tunnin taustamusiikin soittaminen ravintolassa tai kuuden tunnin harjoittelemisen luokassa. Kanteleen kansanmusiikkisoitintautasta johtuen koen, että soittimen soittotekniikka on myös kehittynyt hyvin pitkälti melodia- ja säestyspohjalta. Näin ollen melodiaa soittava käsi kehittyy huomattavasti taitavammaksi kuin säestyskäsi. *Goldberg*-muunnelmien alun perin sävelletty kaksisormioiselle cembalolle, jolloin variaatioissa eri melodialinjoja soittavat kädet ja niille kohdistuvat tekniset vaatimukset ovat samat. Usein melodialinjat vaihtuvat myös saumattomasti eri rekistereiden välillä, jolloin kantelemusiikissa ylärekisterissä soittamaan tottunut käsi joutuukin tekemään tilaa niin sanotulle ”säestyskädelle”. Näin monenlaisia soittoteknisiä haasteita en ole löytänyt mistään muusta yksittäisestä teoksesta. Seuraavaksi esitän teille *Goldberg*-muunnelmien ensimmäisen variaation, joka taipuu melko uskottavasti kantelemusiikiksi.

Musiikkiesitys

Johann Sebastian Bach (1685–1750)

Variaatio 1 teoksesta

Goldberg-muunnelmien (1741)

Hedi Viisma, kromaattinen kantele

Tutkinnon yhtenä tukipilarina on ollut yhteistyö säveltäjien kanssa. Viiden konsertin kokonaisuus sisälsi uusia tilausteoksia kuudelta säveltäjältä. Tavoitteena oli pyytää uutta musiikkia mahdollisimman erilaisilta säveltäjiltä sekä yhteistyössä heidän kanssaan kehittää kanteleella soittotapoja, joita ei ole aikaisemmin käytetty. Koen, että melko helposti voi itse soittajana tulla myös sokeaksi erilaisille äänentuottotavoille, jolloin säveltäjä ”ulkopuolisena” voi löytää uusia raikkaita lähestymistapoja kanteleen soittoon. Kanteleen kaunis, pyöreä ja kumea äänenlaatu, johon yleensä pyritään, ei suljekaaneen pois vaihtoehtoja soittaa tarkoituksellisesti rumaa ääntä, kuten Maria Kallionpään teos *Run* (2006) todistaa. Voimakas, raaka ja välillä särkyvä ääni tuottaa huomattavasti erilaisen äänimaiseman. Robert Rival taas käyttää hyväksi muun muassa kanteleen resonanssia ja saavuttaa nopeilla toistuvilla sävelkuvioilla hienoja äänimassoja, jolloin kanteleen äänenvahvuus nostetaan soittimen äärrirajoille. Rivalin teos *Ten Miniatures* (2017) on hieno esimerkki myös hänelle esitetystä toiveestani koskien mahdollisuutta käyttää osa teoksesta opetuksellisessa tarkoituksessa. Jotkut osat teoksesta (esimerkiksi numerot 1, 3 ja 6) ovatkin teknisesti soveltuvia myös keskitason soittajille. Alex Freeman löytää soittimesta hienoja perkussiivisia ominaisuuksia ja Ilari Kaila leikkii kromaattisuuden antamalla mahdollisuuksilla. Pisin yhteistyö minulla on ollut säveltäjä Matthew Whittalin kanssa. Häneltä on ilmestynyt ensimmäinen kantelekappale vuonna 2002 (*The Snow Watcher* soolokanteleelle) ja viimeisin vuonna 2018. Siihen väliin on mahtunut monia teoksia kanteleelle eri kokoonpanoissa. Yhdessä olemme löytäneet erilaisia tapoja soittaa moniäänisiä huiluääniä sekä monia korukuvioita, joissa yhdistellään

soittotekniikoita sormilla näppäillen ja liu'uttaen. Whittallin viimeisessä teoksessa *Five Windows on Winter* (2018) kanteleelle ja jousiorkesterille korostui erityisesti yhteissoittoon vaikuttavia balanssiasioita. Esimerkiksi kanteleen kirkas ylärekisteri kantaa paremmin, kun siihen lisätään oktaavivahvistusta. Se taas antoi minulle soittajana haasteen löytää tapoja, miten oktaavisoittoa voi sujuvasti toteuttaa nopeissa tempoissa. Seuraavaksi näette video-esimerkin kantelekonsertosta *Five Windows on Winter*. Teos sai kantaesityksen viimeisessä jatkotutkintokonsertissani joulukuussa 2018. Esimerkissä kuulette kolmannen osan ”Renewal” lopun ja neljännen osan ”Recreation” alun. Orkesterissa soittavat: Maria Puusaari, Juha-Pekka Koivisto, Kaidi Ugandi, Liisa Rantala, Pasi Eerikäinen, Isa Halme, Sebastian Silén, Barbora Hilpo, Laura Vilagi, Joasia Cieslak, Lumi Mannermaa ja Tarmo Anttila. Orkesteria johtaa Nils Schweckendiek.

Videokatkkelma (tallennettu konsertista 15.12.2018)

Matthew Whittall (s. 1975) Osa konsertosta *Five Windows on Winter* (2018) kanteleelle ja orkesterille

Hedi Viisma, kromaattinen kantele ja orkesteri, kapellimestari Nils Schweckendiek

Vaikka kromaattinen kantele on nimensä mukaisesti kromaattinen, keskittyy tähän saakka iso osa kanteleelle sävelletystä musiikista sen kauniiseen ääneen. Ymmärrän toki kanteleen äänen viehättävyyden ja vaikeuden ohittaa tämä ominaisuus säveltäjänä. Tästä johtuen soittajat eivät kuitenkaan totu käyttämään soittimen kaikkia mahdollisuuksia. Usein olen huomannut oppilaiden kauhistuvan, jos eteen tulee kappale sävellajissa, jonka etumerkinnässä on enemmän kuin kolme ylennystä tai alennusta. Tämän tutkinnon kautta olen työntänyt paitsi itseäni myös oppilaitani tuolle epämu-kavuusalueelle ja yrittänyt aktiivisesti löytää hyvin kromaattista musiikkia kanteleella soitettavaksi. Olen myös pyytänyt säveltäjiä, onnistuneesti, tähän tutkintoon sisältyvissä tilaustöissä tuomaan esiin soittimen kromaattisuutta. Soitan teille nyt kuitenkin Maurice Ravelin teoksesta *Le tombeau de Couperin* osan Rigaudot.

Musiikkiesitys

Maurice Ravel (1875–1937) ”Rigaudot” teoksesta *Le tombeau de Couperin* (1914–1917)

Hedi Viisma, kromaattinen kantele

Aloitin taiteellisessa tohtoriohjelmassa kymmenen vuotta sitten. Tässä ajassa olen muuttunut melko paljon sekä ihmisenä että taiteilijana. Syy tutkinnon suorittamiseen ei ole kuitenkaan muuttunut ja olen saavuttanut itselleni asettamani tavoitteet. Kromaattisen kanteleen repertuaari on laajentunut tutkinnon myötä kuudella

uudella teoksella sekä lukuisilla sovituksilla. Uskon, että tämän musiikin esittäminen jatkaa tavoitteeni ruokkimista ja innostaa säveltäjiä kirjoittamaan kanteleelle lisää. Soittotekniikan kehityksestä voisin todeta, että soittimen mahdollisuudet eivät ole vielä tulleet vastaan. Aina kun olen saavuttanut oman osaamiseni äärirajan, olen pian huomannut, että se raja liikkuu taas hieman kauemmas. Jokin todella haastava tekninen toteutus ei olekaan yhtäkkiä niin hankala, kun uusi soittotapa on otettu haltuun. Toivon, että jatkuvan kehittämisen haaste pätee myös kirjallisen työni suhteen. Todennäköisesti ja jopa toivottavasti sitä joutuu päivittämään liittyen soittoteknisiin tasoihin. Opettajana ja soittajana pyrin myös tulevaisuudessa innostamaan ihmisiä ajattelemaan, että vain taivas on rajana.